

2011.05.24

Kozma Tamás

Menedzserizmus a felsőoktatásban

A Bologna-folyamat vége?

Most, hogy a kormány – az államadósságra hivatkozva – radikálisan leépítené (mondjuk így: átalakítaná) a felsőoktatás hálózatát és intézményrendszerét, vágyakozva nézhetünk az egy-két évvel ezelőtti fogadkozásokra. Azokban a vágyakban és fogadkozásokban a Bologna-folyamat egy másfajta vége szerepelt: „kivezetni” az egyetemeket a Bologna-folyamatból; „kivezetni” legalább is a tanárképzést a Bologna-folyamatból, „kivezetni” legalábbis a természettudományi karokon, ahol már évtizedek óta hallgatóhiánnyal küzdenek. Miközben a hazai akadémiai közélet ettől volt hangos, a menedzserizmus megjelenését senki sem tette szóvá – vagy ha igen, talán még igenelték is. Ez a vitaindító megpróbálja – legalább is részben – pótolni a mulasztást: megmutatni, miként is vethet véget a menedzserizmus a Bologna-folyamatnak.

A „menedzserizmus” a menedzserek ideológiája (angolul managerialism; mi egy egyszerűbb hazai változatot használunk itt; vö: Reed 1999, Deem et al 2008, Kozma 2004:44-45). Megjelenése a felsőoktatásban szélesebb és átfogóbb folyamat, mint amit belőle az oktatásügyben érzékelhetünk. Azt az új szemléletmódot nevezik így, amely a közigazgatásban is megjelent az 1980-as évek óta. Nagyjából párhuzamos a neoliberális reformmal, amely a gazdaságban söpört végig, és amelyet, kormányzati kezdeményezői miatt neveztek 'reagenomics'-nak is (Reagen amerikai elnök és az *economics* szó összevonásával). Az angol szakirodalomban *New Public Management* a neve (közmenedzsmentnek magyarázzák), és azt fejezik ki vele, hogy a közszférába is behatol a vállalati irányítás szemlélete és módszere. Ez a szemlélet annyiban új, amennyiben a neoliberalizmus is új; egy XX. század eleji gazdaságfilozófia felülről kezdeményezve, új köntösben. (Az elérhető irodalom jó áttekintését adja Gajdushek 2010; az oktatásügyi vonatkozásokkal kapcsolatban pedig többek között Robertson, Dale 2009.)

A gondolat, hogy egy országot vagy annak közszféráját úgy lehet fölfogni és irányítani is, mint valami vállalatot, nem új. A felsőoktatásban éppen nem; csakhogyanálunk összemósódott – gyakran szándékosan is összemosták – egy másik kezdeményezéssel, amelyet viszont Bologna-folyamatnak nevezünk. (A Bologna-folyamat közép-európai állását tekinti át Kozma, Rébay 2009.) Ezért sokaknak úgy tűnik, mintha a kettő ugyanaz volna – a Bologna-folyamat erősítené a menedzserizmust és viszont – holott a kettő nem ugyanaz. Sőt, éppenséggel egymással szemben állnak, és hosszú távon ki is olthatják egymást. Mondhatjuk úgy is, hogy a Bologna-folyamat egyik célja éppen a menedzserizmus visszaszorítása lenne – lett volna – a felsőoktatásban; egy olyan felsőoktatás megőrzése és kiépítése Európában, amely tisztán és egyértelműen a közszférába tartozik. A birkózásnak még nincs vége; és nagy kérdés, mikor és mely érdekcsoportok győzelmével végződik. Mert itt nem egyszerűen az állami egyetemek és a piaci felsőoktatás birkózásáról van szó; sokkal többről. Világjelenségről, amely mára elsöpörte a hagyományos közigazgatást, feltöltve azt a vállalatvezetés szemléletével és technikáival. Úgy is fogalmazhatjuk, hogy a kisebb országok állami irányítását szembesíti a multinacionális vállalatbirodalmak igazgatásával.

Ebben az összefüggésben érdemes végiggondolni néhány jelenséget, amellyel a felsőoktatásban nap mint nap találkozunk. E jelenségekből itt most csak hármat emelünk ki, hogy érzékeltessük a menedzserizmus néven nevezett szemléletmódot, ideológiát.

Rangsorok

Az egyetemek rangsorolása mára a hazai (magyarországi, kelet-közép-európai) kiadványokban is megjelent (vö. pl. Polónyi ed. 2008). Amikor először találkoztunk a *league table* elnevezéssel, még nem sejtettük – nem is értettük –, mi az (a futballcsapatok „tabelláiból” átvéve). Mindnyájan tudjuk, miről van szó: a felsőoktatási intézmények – egyes képzési programok és / vagy szervezeti egységek – összehasonlításáról, azt sugallva, melyik a jobb. (A menedzserizmus találmánya, hogy e rangsorokban az intézmények le-föl „mozognak”, egy vagy több hellyel előbbre vagy hátrább kerülhetnek hosszabb-rövidebb idő alatt; azt sugallva, hogy javulnak vagy romlanak, s arra ösztönözve az intézményvezetőket, hogy javítsanak intézményük rangsorbeli helyzetén.)

A rangsorolásnak (*ranking*, gyakran hanyagul nálunk is így nevezik, nem fáradozva a magyarítással) most már jelentős a hagyománya, különösen az atlanti (angol-amerikai) világban. Igazi ismertségre azóta tett szert, hogy a felsőoktatás irányadó nemzetközi sajtója – például a Times felsőoktatási melléklete évről-évre világrangsorokat közöl (The World University Rankings 2010—2011). S bár mindenki tudja e világrangsorok sebezhetőségét, vitathatóságát és igazságtalanságait, ezzel együtt a média óriásira tudja nagyítani a hatását. Azok, akik illetékesek, természetesen sokadkézből értesülnek róla – a „sokadkéz” azt jelenti, hogy újsághírekből, amelyek újsághíreken alapulnak -, a politikai cselekvés, sőt a beruházási döntések is e rangsorokon és hatásaikon múlnak. Így a félreértések félreértései is társadalmi tényekké változnak, gyökeresen befolyásolva a hazai (s más nemzetekbeli) felsőoktatási politikát.

A hazai egyetemi rangsoroknak, szerencsére, még nincs ekkora hatásuk – bár az érdekeltek sokat tesznek érte; többek közt versenyeztetik a kiadványaikat, időzítik a megjelenésüket és jó előre hirdetik a különszámaikat (Diploma 2011; Felsőoktatási rangsor 2010). A hatást a némileg kisebb társadalmi érdeklődés fékezi le nálunk, a kisebb felsőoktatási „piac” (a hazai felsőoktatásban csak néhány összemérhető intézmény van), valamint a regionális kötöttségek. A „ranking” mégis megragadt a hazai felsőoktatási irányításban is – olyannyira, hogy készülöben van a rangsorok hazai változata (alternatívája) (vö. ezzel Hrubos 2009).

Ez persze korántsem egyszerű vállalkozás; különösen ha a mélyére nézünk. Az intézményi rangsorok azokon a mutatókon múlnak, amelyeket kiválasztottak és összehasonlítanak a rangsorolók. A sajtóban legtöbbit emlegetett világrangsor – amelyet a sanghaji Jiao Tong Egyetem készített és publikált – elsősorban az egyetemek tanárainak tudományos teljesítményeit méri össze, kezdve a valamikori és jelenlegi Nobel-díjasokon (így került be egy időre Magyarországról az ELTE, a Budapesti Műszaki Egyetem vagy a Szegedi Tudományegyetem is az ötszáz legjobb közé, utóbbi Szentgyörgyi Albert Nobel-díja miatt). Hasonlóképp a kiválasztott mutatókon múlnak az itthoni intézményi rangsorok is (például az oktatók tudományos teljesítményein vagy a végzett hallgatók elhelyezkedésén). Nem itt a helye természetesen e mutatók bírálatának; hiszen most csak a szemléletre, a gondolkodásmódra szeretnénk rámutatni. Ezt a szemlélet – magát a módszert – összemérésnek (*benchmarking*) nevezik. Az a fölfogás szülte, hogy kiválasztott mutatói mentén a vállalatok akkor is összehasonlíthatók egymással, ha egyébként nincs norma, amelyet – mint a tervgazdaságban – el kellene érjenek.

Az egyetemek összehasonlítása – országos, sőt nemzetközi rangsorok fölállítása – az összemérés tipikus esete. A döntések, amelyeket róluk hoznak, látszólag objektív mutatókon alapszanak (a hallgatókat, a végzetteket vagy a publikációkat meg lehet számolni). Még csak értékítéletet sem kell hozni; bár a közsféra működésében az értékítéletek dominálnak (ezzel legitimálódnak a különféle bürokráciák). Látszólag megmenekültünk a nyomasztó bürokráciától – vagyis az államigazgatástól, amely, hatalmával visszaélve a fejünkre nő. Eközben azonban a menedzserizmus csapdájába esünk, mert elhisszük, hogy ezekből az objektív mutatókból hiteles rangsorok építhetők föl, amelyekre támaszkodva jobb (eredményesebb, hatékonyabb vagy igazságosabb) elhatározásokat lehet hozni a felsőoktatásról.

Minőségbiztosítás

Az utóbbi évek minőségbiztosításai ugyancsak a vállalatvezetésből kerültek át a közsférába azzal a kimondott szándékkal, hogy megújítsák az elöregedett adminisztrációt, megtörjék a nyomasztó bürokráciát, valamint hogy szabadabbá tegyék a fogyasztókat. (A látszólagos szabadságokkal tele vagyunk, kezdve a különféle telefonos ügyfélszolgálatoknál, s végezve a sorszámkiadó automatáknál..) A minőségbiztosítás különféle rendszerei – nem soroljuk őket fel itt – mind arra szolgálnak, hogy egyenletessé tegyék a termelést, hogy a vállalat olyan terméket produkáljon, amelynek a különféle darabjai mind egyformán legyenek alkalmazhatók. Különböző vállalatokról lévén szó, természetesen a sztenderdek is maguknak a termelőknek kell meghatározniuk – a minőségbiztosító azután az így meghatározott sztenderdek megtartását kíséri figyelemmel. (A 'minőség' itt leíró fogalom, bár nem akként használjuk. Nem jó vagy rossz minőséget jelent, hanem egyszerűen csak azonos minőséget.)

A 2000-es évektől Magyarországon is elterjedt a felsőoktatásban a különféle minőségbiztosítások megkövetelése és alkalmazása (Polónyi 2008a). (A felsőoktatásban először az akkreditációk során találkozhattunk velük mint egyik akkreditációs követelménnyel – akkor még nehezen volt értelmezhető; vö: Bazsa, Szántó 2008.) Tulajdonképpen máig az; ha csak nem fogadjuk el (nem ismerjük meg) a menedzserizmus szemléletmódját. Ez a szemléletmód az oktatási intézményt – minden rendűt-rangút – vállalatként fogva föl azt kérdezi, vajon mennyire egyenletesen képesek az oktatók tanítani, dolgozni; vajon sikerül-e hallgatóikat, diákjaikat egyformán fölkeszíteniük. Egyformán -- valahogy úgy, hogy mindenki, aki az adott intézményből kikerül, egyaránt váljék be.

Az oktatásügyi minőségbiztosítás tele van kézenfekvő pszichológiai és pedagógiai problémákkal; ezeket a legtöbbben látják ugyan, de főképp minőségbiztosítási technikákkal igyekeznek megoldani őket (Topár 2008; Bálint 2008). A szervezetkutatásokban régóta kipróbált eszközöket alkalmazva igyekeznek megvizsgálni hallgatókat (alkalmanként még teljesítményt is mérve) annak megállapítására, vajon hogyan dolgoznak az oktatók. Mert a minőségbiztosításnak ez a lényege: az oktatási intézményt vállalatként fogva föl az oktatókat valamiféle termelőknek, a hallgatókat pedig egyfajta termékeknek – más felfogásban: szolgáltatóknak és fogyasztóknak – tekintik. Így értelmet nyer a kereslet és kínálat, a piac (az, amelyet a jelentkezők alkotnak azzal, hogy megkeresik az adott intézményt -- valamint az, amelyet a munkaadók alkotnak azzal, hogy alkalmazzák a végzetteket). Így értelmezhető újszerűen a tandíj problémája is (az adminisztratív irányítású felsőoktatásban a tandíjak és más eljárási díjak illetéknek számítanak, nem pedig piaci bevételeknek). Így lehet kijelenteni

– mint néha nálunk is, napjainkban is -, hogy az intézmények tartsák el magukat; vagyis tanítsanak olyasmit, amire fizetőképes kereslet van.

A minőségbiztosítás különféle gyakorlatai – amelyekre mára egész szervezetek épültek rá tanfolyamokkal, díjakkal és követelményekkel – az oktatási intézményt lényegében vállalkozásnak, az oktatókat (tanárokat, pedagógusokat) termelőknek vagy szolgáltatóknak, a hallgatókat (gyerekeket, tanulókat) pedig terméknek vagy fogyasztóknak fogják föl (Kozma 2004: 104-16). Így aztán alkalmazhatóvá válnak rájuk a vállalati gazdaságtanból megismert, ott kialakított és sikeres menedzselési technikák. E technikák alkalmazásából alakul ki s válik az intézményvezetők – és a felsőoktatási politikusok – uralkodó ideológiájává a felsőoktatási menedzserizmus. (A szakértők, akik mindebben közreműködnek, természetesen a segítségre és a jobb alkalmazásra szegődtek, nem pedig a bírálatra és az ellenkezésre. Ha bírálnak is – természetesen -, akkor azt a jobb gyakorlat, a szemlélet helyesebb alkalmazása érdekében teszik. Így zárul be a kör: a vezetők gyakorlatából ideológia válik, amelyet a szakértők igyekeznek mind jobban és jobban alkalmazni; hogy végül az új vezetők könnyebben sajátíthassák el, és eredményesebben alkalmazhassák – megtalálva benne hivatásuk életszemléletét és világlátását. Vö minderről az ún. „kritikai pedagógiát”; Apple et al eds 2009.)

Megfelelés a munkaerő-piacnak

Ha a felsőoktatás valóban szolgáltatás – még pedig meghatározott társadalmi csoportokba (foglalkozási csoportokba) tartozóknak --, akkor azt is tudni kell, kiknek képezzünk. A válasz: a „munkaerő-piac” (Györgyi, Polónyi 2006). Magunk részéről nagyon nem szeretjük ezt a választ. Nemcsak mert henyének tartjuk (a „munkaerő-piac” eufémizmus, pontatlanul jeleníti meg, kiket is takar), hanem mert elfedi előlünk azokat, akik ténylegesen cselekszenek: a munkaadókat. A munkaadóknak azt a körét, amely arra törekszik, hogy a felsőoktatási intézményeknek diktáljon. Arra törekszik, hogy megmondja, mit is tanítsanak meg azoknak, akiket a belátható jövőben majd alkalmazni fog, alkalmazni akar; méghozzá úgy tanítsák meg, hogy azonmód munkába lehessen állítani.

Az, hogy a termeléshez – ez esetben (ahogy mondják) a 'tudástermeléshez' vagy a diplomások 'termeléséhez' – piac kell, közhely. Még inkább közhely – ebben a beszédmódban -, hogy valamifajta piac kell megmérje, orientálja és értékelje a termelő tevékenységet. A kifejezés, hogy 'munkaerő-piac' ezt a képet is visszahozni hivatott a menedzserizmus beszédmódjában. Ebben a beszéd- és gondolkodásmódban a képző intézményt (többek között vagy főleg) az minősíti, hogy akiket kiképez, hogyan képesek eladni magukat a munkaerő-piacon. Vagyis milyen gyorsan és milyen eredményesen helyezkednek el.

A menedzserizmusnak ebben a beszéd- és szemléletmódjában a felsőoktatás fokozatosan egybemosódik azzal, amit korábban és elkülönítve szakképzésnek mondtunk. Abban mindig mindenki egyetértett, hogy a szakképzésben tanulóknak szakmát tanítsanak, hogy elhelyezkedhessenek vele. (Bár ez sem egyértelmű, a szakma és az alkalmazható készségek között nagy a különbség, amelyet egyfajta érdekvédelemként is meg lehet jeleníteni, vö. ehhez Kozma 2006: 90-107). A munkaerő-piac (elhelyezkedés) és a felsőfokú tanulás között ez az egyirányú összefüggés koránt sem ennyire világos. Különösen akkor nem, ha a bürokratikus egyeztetésre gondolunk, amelynek szintén megéltük már néhány példáját, s ma is elő-előjön (irányított elhelyezkedés, elhelyezés rendeletek útján, különféle, a hallgatókra

kirótt kötelezettségek). A menedzserizmus egyik gyöngéje (több is van) épp a felsőoktatás és a munkaerő-piac minél közvetlenebb összekötésére való törekvés.

Ehhez a törekvéshez aztán sok minden társul. Volt idő, amikor intézményi együttműködéseket kívántak társítani hozzá (kutatási és oktatási egységek), máskor innovációs láncokat (hogya vélt és valóságos találmányok minél hamarabb értékesíthetővé váljanak). Ezek a próbálkozások – amelyek valamennyien a menedzserizmusból erednek és abból érthetők csak meg igazán – nemcsak a divat függvényei. Hanem jelentős részben a felsőoktatás, a képzőhely arculatától függenek -. attól, hogy ki mit kinek mikor és miért tanít (vagy tanul). Nem untatom példákkal a hallgatóságot; annyira nyilvánvaló a különbség az agrár- vagy műszaki felsőoktatás és mondjuk a tudományegyetemi vagy pedagógusképző felsőoktatás között.

És ebben mutatkozik meg a menedzserizmus sérülékenysége (legalább is a felsőoktatásban, amelyről itt most beszélünk). A menedzserizmus mint szemléletmód és mint ideológia a felsőoktatásból a gazdasági elemeket látja és láttatja meg; és ezekre az elemekre alkalmazza azokat a vállalatvezetési gyakorlatokat, technikákat, sőt szemléletmódot és ideológiát, amelyet egészében neoliberais gazdaságfilozófiaként ismertünk meg az elmúlt két és fél évtizedben.

Hivatalnokokból menedzserek

Mitől új ez a menedzserizmus (így is nevezik abban a szakirodalomban, amelyre már utaltunk: új menedzserizmus, új közmenedzsment)? Attól, amitől a liberális gazdaságfilozófia is *neoliberalissá* vált: hogy ahol élünk, többé már nem a XIX. század – a liberalizmus kialakulásának klasszikus kora -, hanem a XXI-ik, amelyben valamit, ami elmúlt, ismét fölfedeztek.

A liberális gazdaságpolitikákat – világszerte (nálunk és az ún. rendszerváltó országokban mindenütt) felülről, államilag vezették be; vagy ami legalább ennyire eredményes volt, kívülről és felülről: a multinacionális vállalatok megjelenésével. A neoliberalizmusnak ezt az újszerűségét itt most nem elemezhetjük (zömmel baloldali kritikusai már sokszor megtették, lásd pl. Apple 2001). Amit ritkábban elemeztek, az a közszférában megjelenő menedzserizmus újszerűsége – ahová ugyancsak felülről, mintegy állami vagy még inkább nemzetközi befolyásra jelent meg. Valamiféle menedzserizmus persze korábban is létezett és hatott. Addig azonban, ameddig erős közszférával állott szemben, a menedzserizmus szemlélete az állami adminisztráció szemléletével és filozófiájával mérközött, annak kínált alternatívát. (Épp csak megemlítem a másik szélsőséget: az állami adminisztrációt, amikor túlburjánzik és elhatalmasodik az állampolgár fölött.)

Azt, hogy a bürokrácia mire képes – hogyan irányítja a közszférát, esetünkben a felsőoktatást – sokszor megtapasztaltuk már. Ami az oktatásügyet illeti, magunk is leírtuk (Forray, Kozma 2011: 111-156). Történetileg azt is tudjuk – sokan meg is élték -, hogy a közigazgatásból államhatalom lett – vagyis az erőszakszervezetek társa, együttműködője, kiszolgálója, alkalmazása. Gazdaságirányítási változatát „tervgazdálkodás” elnevezéssel nemcsak megtapasztalták a rendszerváltó országokban, hanem hosszú ideig tanították is – mint az államigazgatás (államhatalom) egy sajátos változatát (lásd pl. Timár 2005: 175-206). Filozófiáját, szemléletmódját el egészen a beszédmódjáig nem eleveníthetjük itt föl. S felsőoktatási megjelenésére is csupán utalhatunk (a hallgatók adminisztratív kategorizálása, a

hallgatói létszámok megtervezése, a felsőoktatás, sőt az egész oktatásügy hozzáigazítása az ún. munkaerő-szükségleti tervekhez).

Az új szemlélet és irányítási filozófia – amelyet menedzserizmusnak nevezünk – az adminisztráció szemléletmódjából és módszertanából nőtt ki. Államilag irányított törekvés arra, hogy a közszférát – amely a tervgazdálkodás évtizedei (ahol volt), vagy a jóléti állam évtizedei alatt (ahol úgy hívták) megcsontosodott – megelevenítsék, hatékonyabbá tegyék. Nem a gazdaságból nőtt ki tehát, amelynek szükségletei ezt diktálták volna – nem. Hanem a vállalati szféra privatizálásából és átszervezéséből, a korábbi adminisztratív jellegű igazgatásból, amelyet a közszférában is ezzel a menedzser szemléletmóddal és filozófiával próbáltak meg eredményessé, sőt hatékonyabbá tenni.

Az „új menedzserizmus” tehát nem a vállalatokból kinőtt, a közigazgatás felé forduló közszereplők szemléletmódja és problémalátása, hanem jórészt azoké, akik korábban adminisztratív úton, szemlélettel és eszközökkel irányítottak. A felsőoktatásban – akárcsak az egykor állami nagyvállalatoknál – ebből sajátos ellentmondások adódnak.

A menedzserizmus a piacra bízna a szervezet eredményességének és hatékonyságának megítélését; állami nagyvállalatok azonban a közszolgálatiak maradtak, s bennük a közszolgálati eredményessége az értékmérő, nem a profit. A közszolgálatban tevékenykedő nagyvállalatokban legerősebb az alkalmazotti érdekvédelem. A közszolgálatokban általában nincs „termelés” és „termék” Itt nincs túltermelési válság, sőt csődbe sem igen lehet menni.

Az új menedzserizmus szemlélete és eszközrendszere ezért nem tud olyan lenni, mint akár egy XIX. századi; nem is lehet olyan, nem is akar lenni. Az új menedzserizmus nem alulról jött fölhatalmazással tevékenykedik – a piac fölhatalmazásával, ahol már megtapasztalta a sikereit -, hanem fölülről jött fölhatalmazással: a multinacionális vállalatirányítás vagy az állam fölhatalmazásával. A hagyományos menedzserizmus legitimációja a piac (mondhatjuk politikailag, hogy a fogyasztók, maga „a nép”). Az új menedzserizmus legitimációja azonban főnről jön, és a nemzetköziségben vagy olyan állami politikákban rejlik, mint, mondjuk, a privatizáció.

Sokszor sokan mondták már, hogy a demokrácia bölcsője a szabad piac (vagy fordítva, mindenesetre szorosán összefüggenek). Az új menedzserizmus bölcsője azonban nem a „szabad piac”, hanem a világpiac; illetve az a folyamat, amelyet a piacok nemzetközivé válásának, globalizálódásnak nevezünk. A menedzserizmus szülője egykor a szabad vállalkozó volt, aki utasítás helyett fölfedezte a piac szükségleteit. Az új menedzserizmus szülői azok a hivatalnokok, akik – állami vagy államok fölötti vállalati politika küldötteiként - a neoliberális szemléletet képviselik és érvényesítik abban a körben, ahová állították őket.

Mindez csak még átütöbben érvényesül a rendszerváltó kelet-közép-európai országokban (s itt is különbözőképp aszerint, milyen gyorsan és mennyi konfliktussal bomlottak le az egykori tervgazdálkodás intézményei és kultúrái). Kelet-Közép-Európában a tervgazdálkodást (többkevesebb joggal) a szovjet primátussal azonosították. Sokan gondolták úgy – e sorok szerzője is -, hogy a tervgazdálkodásból való kiszabadulással együtt fog majd járni a kiszabadulás a szovjet birodalom ölelő karjaiból, ami azonos lehet a betagolódással a szabad világba. Az ún. piacnyitást úgy üdvözölték, üdvözöltük, mint az első, bizonytalan lépéseket azon az úton, amely Európába vezet (nem egyenesen vezetett oda). A neoliberális gazdaságpolitikát a

politikai szabadság biztosítékeként vették sokan, a nemzetközi szervezeteket pedig garanciának tekintették, hogy a szovjet alávetettség Kelet-Európában nem ismétlődhet meg.

Ebben az eufórikus hangulatban a közsféra lebomlása az oktatásügyben is sokakat örömmel töltött el. A menedzserizmust – az új menedzserizmust - itt úgy köszöntötték mint a bürokráciaellenesség ideológiáját, és vágyakozva gondoltak arra, hogy a kutatást és az oktatást a pökhendi hivatalnokok utasítgatásai alól a piaci szabadság világába lehet átvezetni.

Az új menedzserizmus a hazai felsőoktatásban is egy ideig ebben az ideológiai megvilágításban tetszelgett. A különféle szervezeti formációk, hallgatói és oktatói szervezkedések, a verseny, az önállóság, a saját bevételek - el egészen az oktatói betéti társaságokig, amelyekbe ki lehetett menteni, legalább egy ideig, a bürokratikus egyetem karmai közül a pályázatokon elnyert megbízási pénzeket - sokaknak tetszett úgy, mint az új világ első fénye. Valóban egy új világé volt – csak nem a vágyotté. Hanem egy világé, amelyben a közszférát maga az állam igyekezett lebontani (olcsó állam, éjjeliőr állam), hogy helyébe állami pénzekből szponzorált piaci szférát építsen. Többek között a globalizálódásra hivatkozva, s annak jegyében.

A Bologna-folyamat vége?

Amikor erről beszélünk, sokakban összekeveredik az új menedzserizmus előretörése a Bologna-folyamattal. A kissé felületes megfigyelőnek valóban könnyen tűnhet úgy, hogy az állami akkreditációk valamiképp ennek az új menedzserizmusnak a hírnökei (egyik-másik követelmény csakugyan így volt megfogalmazva); hogy az egyetemek megnövekedett adminisztratív egységei – gyakran oktatói terek és státusok terhére is – valamiképp ennek az új menedzserizmusnak a jelenségei. (Annál is inkább, mert az egyetemi adminisztrátorok előszeretettel nevezik magukat „menedzsereknek”, vö. Kozma 2004: 171-98). Valójában azonban két ellentétes folyamat zajlik a szemünk láttára, és itt Európában (különösen a keleti végeken) még nem dőlt el, melyik fog győzni.

Az egyik folyamat a felsőoktatás kommercializálódása, kereskedelmivé válása, a profitorientált felsőoktatás megjelenése (már vagy másfél évtizede). A különböző felsőoktatási vállalkozások óriási tőkét mozgatnak, amely összeszövődik még nagyobb tőkékkel az információs iparban, a médiában vagy az innovációra épülő csúcsparokban. Ezt a *Rubicont* a felsőoktatás akkor és ott lépi át, amikor intézményei a Világkereskedelmi Egyezmény (GATT) érvénye alá kerülnek. A termékek és a munkaerő szabad áramlása folytán a felsőoktatás mint a munkaerő újratermeléséhez szükséges egyik tevékenység hagyományos formáit és kereteit elvesztve egy mind erőteljesebben globalizálódó tőke- és munkapiac elemévé válik. (Kiválóan írja le ezt a folyamatot Philip Altbach, akinek a fölismerését idéztük itt, Altbach et al 2009.)

Ezzel a perspektívával – amely a gazdaságfejlődés szempontjából a ma egyetlen előrelátható és elfogadható – szembesülve az államok igyekeznek szembeszegülni és saját érdekeiket (parciális érdekeiket, mondják a globalizáció hívei) megvédeni. Az Európai Unió klasszikusan ilyen képződmény: kifelé védené a felsőoktatását, bár befelé igyekszik globalizálni. A Bologna-folyamat egyike azoknak a reformoknak, amelyek ezt a célt szolgálják (kitűzött céljuk nem ez, eredményei azonban így értelmezhetők, vö. Kozma, Rébay 2008: 287 skk.). A Bologna-folyamatba belépő országok a maguk nemzeti felsőoktatási rendszereivel egységes, államilag támogatott és irányított felsőoktatásban gondolkodnak, s ebben az irányban tevékenykednek is. S bár kritikusainak (vö. pl. Tomusk 2008) bizonyára

igazuk van abban, hogy egyfajta birodalmi felsőoktatás épül így ki, de mint minden birodalmi felsőoktatás egyúttal kifelé igyekszik megvédeni is határai, intézményeit és kultúráját.

Az új menedzserizmus szemléletmódja, ideológiája és kultúrája – a maga rangsoraival, versenyszellemével, *benchmarking*jával és piaci orientációjával – nem illeszkedik az így épülő „európai felsőoktatási térbe” (még akkor sem, ha egyik-másik dokumentum ezt hangoztatja, vö: Kozma, Rébay 2008: 316-55). A Bologna-folyamat felvilágosult (azaz hatalmukkal vissza nem élő, megvesztegethetetlen és független) közszolgákban, adminisztrációban gondolkodik. Tud-e rendet teremteni az európai felsőoktatási térben? Meg tudja-e változtatni a haladás ma látható irányát? Ide tudja-e varázsolni nekünk a független, megvesztegethetetlen és hatalmukat önként korlátozó adminisztrátorokat, hogy egyetemünket és főiskoláinkat ne a versenybe és a munkaerő-piacra vezessék, hanem az európai értékek fennkölt birodalmába (amelyet a professzorok annyiszor emlegetnek)? Még nem tudjuk; s tán ne is firtassuk.

Megjegyzés

Korreferátum a pécsi neveléstudományi doktori iskola Oktatás és társadalom című konferenciáján, Pécsi Akadémiai Bizottság, 2011. május 17-18. Köszönöm Tomasz Gábornak, hogy a közszolgálati menedzserializmus hazai irodalmára fölhívta a figyelmemet.

Hivatkozások

- Altbach Ph G et al 2009 *Trends in Global Higher Education: Tracking an Academic Revolution*. Chestnut Hill, USA: Boston College
- Apple M W (2001) “Comparing neo-liberal projects and inequality in education.” *Comparative Education* 37, 4: 409-23
- Bálint J 2008, „Működnek-e a minőségbiztosítási rendszerek a felsőoktatásban?” *EDUCATIO* ® 17, 1: 94-110
- Bazsa Gy, Szántó T 2008, „Felsőoktatási akkreditáció Magyarországon. *EDUCATIO* ® 17, 1: 36-50
- Deem, R et al 2008, *Knowledge, Higher Education and the New Managerialism*. Oxford: Oxford University Press
- Diploma 2011. *Hvg* 2010. november 15.
- Felsőoktatási rangsor 2010. *Heti Válasz* 2010. október 14
- Forray R K, Kozma T 2011, *Az iskola térben, időben*. Budapest. Új Mandátum Kiadó
- Gajdusчек Gy 2010 A „run like a business” jelszó ideológiakritikája. *Politikatudományi Szemle* 19, 1: 125-148
- Györgyi Z, Polónyi I ed. 2006 Képzés és munkaerő-piac. *EDUCATIO* ® 15, 2: 215-455 (tematikus szám)
- Hrubos I 2009, „A sokféleség értelmezése és mérése.” *EDUCATIO* ® 18, 1: 18-31
- Kozma T 2004, *Kié az egyetem? A felsőoktatás nevelésszociológiája*. Budapest: Új Mandátum Kiadó
- Kozma T 2006, *Az összehasonlító neveléstudomány alapjai*. Budapest: Új Mandátum Kiadó
- Kozma T, Rébay M eds 2008, *A Bologna-folyamat Közép-Európában*. Budapest: Új Mandátum Kiadó
- Polónyi I 2008 „A felsőoktatás minőségügye.” *EDUCATIO* ® 17, 1: 5-21
- Polónyi I szerk 2008 Minőségügy a felsőoktatásban. *EDUCATIO* ® 17, 1: 1-177 (tematikus szám)

- Reed, M 1999 „New managerialism and the management of the UK universities.” Idézi: Kozma 2004: 44-45
- Robertson, S L, Dale R 2009 „The World Bank, the IMF, and the possibilities of critical education.” In: Apple M et al eds 2009, *International Handbook of Critical Education*. London: Routledge, pp. 23-35
- The World University Rankings 2010—2011. <http://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings/> Leolvasva: 2011.09.23
- Timár J 2005, *Életregény*. Budapest: Noran Kiadó
- Tomusk V 2008, A felvilágosodástól a bolognai folyamatig. In: Kozma, Rébay 2008: 268-86.
- Topár J 2008, „Felsőoktatási intézmények minőségbiztosítása”. *EDUCATIO* ® 17, 1: 76-93